

Prof. dr IVAN MAKSIMOVIĆ, dopisni član SANU

OPŠTI PROBLEMI KONCEPTUALIZACIJE POLITIČKE EKONOMIJE SOCIJALIZMA

I

Politička ekonomija socijalističke epohe ima tu čudnu i paradoksalnu sudbinu razvoja što nastaje još daleko pre oformljenja socijalističkih ekonomskih sistema u praksi; što za jedan duži period njihovog razvoja nestaje i što se pre tri decenije kao feniks ponova rađa, kada su socijalistički stari i novi sistemi pokazali nove polivalentne razvojne tendencije. Pogledajmo поближе ovaj razvoj. Još pre socijalističke ekonomske prakse, nastale pobedom ruskog proletarijata i sovjetske revolucije 1917. godine, politička ekonomija socijalizma kao neka vrsta socijalno utopističkih šema i kao reakcija na različite oblike klasne eksploatacije javlja se u ingenioznim zamislima o budućem društvu kod teoretičara ranog kapitalizma. Ona se zatim javlja u ekonomskom i filozofskom opusu Karla Marksa, kao kritika kapitalističkih ekonomskih institucija i otkrivanje zakonâ kapitalističkih odnosa, kao jedan niz pozitivnih principa i stavova o humaniziranoj i ukinutoj ekonomiji na kojima se ta kritika i gradila, i kao jedan niz opštih zakona o racionalnom karakteru ekonomske reprodukcije društvenog života podvrgnutih u kapitalizmu nasilju privatnog monopola na sredstvima za proizvodnju i deformisanih u svojoj pravoj, prirodnoj funkciji (zakon srazmerne raspodele rada, zakon ljudskih potreba, zakon svrsishodne, planske ljudske aktivnosti, itd.). S druge strane, još pre nastanka socijalističke ekonomske prakse, politička ekonomija socijalizma nastaje kao proizvod posebnih faza u razvitku ekonomske teorije kao takve i njenih specijalnih problema, posebno problema teorije vrednosti, gde se ova teorija suočava sa nekim širim ili specijalnim socijalno-ekonomskim implikacijama. Tako, na primer, klasična, a potom Marksova razvijena teorija radne vrednosti dovodi do logički nužnih zaključaka da u uslovima privatne svojine proizvodnja vrednosti roba dovodi do ekonomske eksploatacije i viška vrednosti i da je ukidanje privatnog monopola nad proiz-

vodnim snagama društva, tj. razvitak društvenog svojinskog monopola i socijalističkih institucija, jedina alternativa klasnoj i ekonomskoj eksploataciji. Iz sasvim drugih teorijskih pobuda i razloga, teorija vrednosti utilitarističke i subjektivne škole (austrijska, psihološka škola), i teorija opšte ravnoteže (lozanska, matematska škola), ukazale su još s kraja XIX veka i početkom XX da je ukidanje privatne svojine, kao pretpostavke, poželjno da bi se sa teorijske tačke gledišta definisala jedna bolja, optimalnija društveno-ekonomska situacija od one koja vlada u kapitalizmu da bi potpunije došla do izražaja prirodna vrednost činilaca i rezultata ekonomske aktivnosti ljudi (fon Vizer), odnosno da bi se lakše i potpunije ostvarila ekonomska ravnoteža između troškova i koristi privrednih subjekata i, samim tim, povećalo njihovo ekonomsko blagostanje (Pareto, Barone)¹. Prema tome, možemo konstatovati da je politička ekonomija socijalizma kao naučna disciplina nastajala još pre socijalističke ekonomske prakse na veoma heterogenim i kvalitativno različitim konceptualnim osnovama.

Prva velika socijalistička ekonomska praksa (nastanak i razvitak ekonomskih odnosa, aktivnosti i ekonomskog sistema u SSSU-u) donela je još nekoliko elemenata koji su komplikovali problematiku političke ekonomije socijalizma ukoliko je reč o njenoj konceptualnoj aparaturi i strukturi, njenom predmetu i metodi, sadržaju njenih kategorija i zakonitosti. Ti objektivni elementi bili su: 1) socijalistička ekonomika i ekonomski odnosi nastajali su na osnovama veoma nerazvijenih nasleđenih kapitalističkih proizvodnih snaga; 2) uporedo su egzistirale ekonomske strukture veoma brojnih odnosa i načina proizvodnje (prema Lenjinu, 20-ih godina šest struktura — od sitno sopstveničke robne proizvodnje, do državno-kapitalističkih i državno-socijalističkih odnosa); 3) država je predstavljala jedinstveni i glavni institucionalni oblik diktature proletarijata i organizatora ekonomskog života; 4) politički kriteriji i snage dominirali su nad ekonomskim; 5) proletarijat u SSSR-u još nije predstavljao razvijenu kulturnom i ekonomskom snagom koja je mogla da preuzme celokupnost funkcija neposrednih proizvođača i preduzetnika socijalističkog tipa. Nešto kasnije, počev od 30-ih godina, sovjetski ekonomski sistem evoluirao je u pravcu sve naglašenijeg etatizma, sa postupnim izgrađivanjem centralnoplanskog modela i sistema državne ekonomike uza sve naglašeniju koncentraciju i centralizaciju političke moći u partijskom vrhu sa kulminacijom u kultu ličnosti, sve naglašenijim primatom politike nad ekonomikom, odnosno administrativnih metoda i kriterija privređivanja nad ekonomskim.

Posleratni period razvitka socijalističke ekonomije doneo je još nekoliko novih, suštinskih karakteristika. U sovjetskom centralnoplanskom sistemu, uporedo sa opadanjem i iscrpljivanjem značaja političkog faktora i metoda direktivnog, administrativnog, uglavnom

¹ Vidi, detaljnije: J. Maksimović, „Teorija socijalizma u građanskoj ekonomskoj nauci“, izd. Nolit, Beograd, 1958.

na naturalnim pokazateljima zasnovanog i ekstenzivnim metodima sprovedenog planiranja, počeo je rasti značaj ekonomskih kriterija, pa je politička ekonomija pozvana da se obnovi kao nauka i kao metod, koji treba da pomognu praksi usavršavanja centralnoplanskog modela privređivanja.

Drugi svetski rat i njegov završetak označio je ujedno i početak razvoja socijalizma kao svetskog sistema. Na osnovama pobeda socijalističkih revolucija u nizu zemalja označen je početak razvoja socijalističkih ekonomika. Te zemlje su unele u polje problema političke ekonomije socijalizma različite istorijske, ekonomske, kulturne ambijente, različite istorijski nasleđene faze u razvoju svojih ekonomika. No opšta karakteristika svih tih zemalja — izuzev nekoliko evropskih — bila je slična karakteristikama sovjetskog sistema: početna privredna nerazvijenost i, otuda, značajna dominacija političko-administrativnih faktora nad ekonomskim, što je verovatno učinilo da je većina novih socijalističkih zemalja unekoliko ponavljala put i metode SSSR u razvitku svojih ekonomika. Evropske socijalističke zemlje unele su neke specifičnosti, s obzirom na viši ekonomski i kulturni razvoj koji je nasleđen, a posebno je evoluirala Jugoslavija, čija je ekonomika ubrzo krenula putem razvoja jednog sasvim novog i specifičnog modela socijalističke ekonomije, koji danas nazivamo samoupravnim ekonomskim modelom, u mnogome različitog od centralnoplanskog.

Kako su svi ovi, ovdje ukratko skicirani, momenti razvoja socijalističkog sveta u ekonomskoj praksi delovali na konceptualnu osnovu i analitičke instrumente političke ekonomije socijalizma, koja je, slično ekonomskoj nauci u kapitalističkoj ekonomskoj formaciji, uvek bila senzibilna na promene i odražavala nove odnose i metode ekonomske prakse — pitanje je koje dalje treba da razmotrimo. Prostor nam, na žalost, ne dozvoljava da ovde hronološki i uporedno pratimo razvitak ekonomske teorijske misli sa razvitkom socijalističke ekonomske prakse, što bi plastičnije i potpunije ukazalo na njihovu tesnu međuzavisnost. Zato se ograničavamo da samo u obliku glavnih rezultata iznesemo kako je ta međuslovljenost uticala na konceptualizaciju političke ekonomije socijalizma, kao i — u kojem se stanju teorijskog razvoja ona danas nalazi.

(1) Još je 20-ih godina rasprava vođena u SSSR o prirodi i karakteru predmeta političke ekonomije socijalizma ukazala na protivrečnu, dihotomičnu situaciju i raskorak između socijalne svesti i produkcionih odnosa, s jedne strane, i stepena razvitka proizvodnih snaga socijalističkog društva, s druge. Rekli bismo, takode, raskorak između utopističkih elemenata teorije i uske materijalne osnove praktičnog socijalizma. Jedna, tzv. rubinovska škola misli — koju nazivamo po njenom osnivaču prof. Rubinu — stavila je akcenat na proučavanje produkcionih odnosa i tražila čak u Marksu potvrde za ovaj svoj stav, isticanjem da »Marksov sistem proučava niz složenih ekonomskih formi... ili »određene forme (Formbestimmtheiten)

koje odgovaraju složenim ekonomskim odnosima ljudi«. Sledstveno, izvođen je zaključak da bi predmet političke ekonomije socijalizma bio, u stvari, teorijski prikaz tih oblika produkcionih odnosa. Interesantno je ovde, to treba odmah primetiti, da se ta koncepcija tvrdo održala do danas kod nekih zagovornika koji identifikuju predmet političke ekonomije socijalizma sa sistemom produkcionih odnosa socijalizma u »čistom vidu«, i da se ovi odnosi razmatraju potpuno nezavisno od pratećeg stanja tehnoloških institucionalnih i drugih faktora razvoja.

Prema jednoj drugoj školi — Aleksandra Kona — tehnologija i ekonomska nauka izučavaju jednu istu stvar: materijalno-proizvodnu sferu². Obe škole misli imale su velikog uticaja i na tadašnji i na dalji razvoj sovjetske ekonomske misli, a i na savremeno gledanje na predmet političke ekonomije socijalizma. Sledeći donekle logiku Rubina, Buharin je ne samo vezao političku ekonomiju sa proučavanjem produkcionih odnosa već i za organizacionu formu kapitalističkih odnosa robne proizvodnje, jer »čim uzmemo organizovanu društvenu privredu, onda iščezavaju svi osnovni problemi političke ekonomije«. Dok je prof. Preobraženski, sledeći Konovu logiku, identifikovao predmet socijalističke ekonomije sa nekom vrstom »socijalne tehnologije«, tj. ona je nauka o društveno organizovanoj proizvodnji, čiji je zadatak određivanje uslova efikasnosti, nauka o planiranju i predviđanju ekonomske nužnosti, itd. »Sa ukidanjem zakona vrednosti u sferi ekonomske realnosti, stara politička ekonomija je takođe ukinuta«. Nova nauka o socijalističkoj ekonomiji je u izvesnom smislu različita od (stare kapitalističke) političke ekonomije, kao što je tržište robne privrede različito od budućeg ureda socijalističkih planskih organa, sa njegovim veoma kompleksnim i složenim nervnim sistemom socijalnog predviđanja i planskog vođenja«³.

(2) Drugi oblik polarizacije sadržaja političke ekonomije nalazimo u diskusijama o prirodi njenih konceptualnih kategorija i zakona. Da li su oni specifični izrazi zakonitosti robne proizvodnje ili su zakonitosti planskog predviđanja i administriranja? Konceptualne razlike nastale su još u čuvenim polemikama između pristalica tzv. genetičke i teleološke škole a povodom prelaska na planiranje u SSSR-u. Dok su pristalice genetičke škole videle objektivne osnove planiranja, a samim tim i predmeta i zakona političke ekonomije socijalizma, u zakonima robne privrede i drugim još opštijim zakonima ekonomske ravnoteže društva, pristalice teleološkog pravca su »objektivno« u ekonomiji socijalizma identifikovali sa snagom i voljom radničke klase, sa zakonima plana koji su samo institucionalni i formalni izraz te volje (Preobraženski, Hmeljnicka, Strumilin). Oba su se ekstremna i polarizovana gledišta u toku daljih diskusija —

² Za detaljni prikaz vidi: *I. Maksimović*, „Lenjin i stvaranje političke ekonomije socijalizma“ (u Marks i savremenost, Zbornik br. 6/1971).

³ *Novaja Ekonomika*, izd. Oxford University Press, 1965, str. 55.

u Sovjetskom Savezu, a posle drugog svetskog rata i u drugim socijalističkim zemljama, pa i u našoj literaturi — više ili manje relativizirala i kompromizirala, oscilirajući između pomenutih krajnosti i dajući prednost jednoj ili drugoj strani shvatanja. Ali ono što je ostalo kao konceptualni problem političke ekonomije, i što je i danas, jeste — šta je sadržaj teorijskih kategorija i zakona socijalističke ekonomike: sintetički izražena volja društvene svesti u obliku zakona plana i planiranja, administrativnih zakona u privredno-pravnoj formi, ili sintetički izraženi interesi i volja raznih privrednih i društveno-političkih subjekata na raznim nivoima mikro i makroekonomije (federalni i republički planovi, planovi privrednih organizacija, autonomna volja na nivoima OUR-a, itd.)? Ili su ekonomski zakoni socijalizma određeni istim ekonomskim determinizmom koji prožima ekonomske odnose i oblike u vezi sa delovanjem zakona vrednosti i drugih zakona robne privrede, samo sada u specifičnim i izmenjenim odnosima proizvodnje?

Čini se da još uvek nema definitivnog odgovora na ta pitanja. U formalnom smislu, sovjetska praksa je zadugo identifikovala zakonitosti i funkcije političke ekonomije socijalizma sa ekonomskom filozofijom Preobraženskog i teleološke škole. Objektivni ekonomski zakoni izjednačeni su sa zakonima državnog plana, a ovaj sa ekonomskom politikom partije. Sve do 1952. godine sam Staljin je bio nosilac takvih shvatanja a i najeminentniji činilac u takvoj stvarnoj subjektivizaciji ekonomske nauke socijalizma: ona se svodila na deskripciju mera ekonomske politike sovjetske države, kombinovane sa načelnim stavovima klasikâ marksizma o nerobnom karakteru socijalističkog (komunističkog) sistema. Formalno do 1930. god. i posle 1952. proklamovano je objektivno delovanje zakona robne proizvodnje i u socijalističkoj privredi. Ali je njegovo *praktično* delovanje bitno ograničeno i teorijskim argumentima i praktičnom aktivnošću sovjetskog plana i države.

Jugoslovenska ekonomska praksa najdalje je otišla u afirmaciji pogleda po kojima zakonitosti robne proizvodnje predstavljaju ekonomski determiniranu osnovu privređivanja. Jugoslovenska ekonomska teorija jednim delom najdalje je otišla i u zastupanju shvatanja da je isključivi predmet političke ekonomije socijalizma ispitivanje specifičnog delovanja i specifičnih zakonitosti robne proizvodnje koji odgovaraju samoupravnim ekonomskim odnosima, i jedno vreme je, sa apologetskom strašću, branila ovu poziciju jedna grupa ekonomista. Sadašnja istraživanja, a i sadašnja praksa, idu pravcem prevazilaženja opozicije plana i tržišta kao »lažnih dilema«. U suštini se traži optimalni spoj oba tipa odnosa i zakonitosti. Međutim, za teorijsku ekonomiju i konceptualnu izgradnju ostaje problem o dualnom sadržaju ovih zakonitosti, o njihovoj mešovitoj prirodi, uz teorijske teškoće da se u istim kategorijama obuhvati u jedinstvu element stihije i svesti, spontanog i planiranog.

(3) Tesno povezano sa prethodnim pitanjem, a u vezi sa prirodom ekonomskih koncepata i zakona socijalizma, jeste pitanje o

njenom normativnom ili pozitivnom karakteru. I u tom pogledu ima kontroverzija i lutanja, i u prošlosti i u sadašnjosti. Ako su ekonomski zakoni socijalizma poznati, onda je zadatak ekonomske nauke morao biti više usmeren na problem kako ih primeniti, kojim ekonomskim i drugim sredstvima koje imaju ekonomske implikacije obezbediti njihovo najoptimalnije dejstvo. U tom smislu se granica između opšte teorije socijalističke ekonomije i teorije metoda ekonomske politike u velikoj meri gubi, ne svodi na razliku jeste i treba, već na eventualnu razliku zašto nije, kao što treba da bude. Ako, međutim, što je, čini se, ispravnija hipoteza, zakoni političke ekonomije socijalizma još u velikoj meri *nisu saznati*, naročito u njihovoj specifičnoj sadržini i obliku ispoljavanja s obzirom na bogatstvo razlika u uslovima i odnosima privređivanja od jedne socijalističke zemlje do druge, — onda politička ekonomija ostaje teorijski pozitivna disciplina, koja metodima apstrakcije i naučne verifikacije istražuje skrivenu suštinu, tj. zakonitosti socijalističke prakse. Ako je politička ekonomija socijalizma, međutim, i jedno i drugo, što se čini opet *najispravnijom* hipotezom, jer se u njoj definitivno ne može odvojiti ekonomska strana života od šire socijalne i političke (u smislu organizovane i institucionalizovane društvene svesti na određenim ideološkim i humanitarnim premisama), onda ona počiva na izvesnom dualizmu ekonomskog determinizma i svesne volje, pa se i njene kategorijalnosti i zakonitosti takođe ispoljavaju u dvostrukom vidu: kao teorijske projekcije sponatanih kretanja posebnih i pojedinačnih interesa njenih aktera (ekonomskih subjekata) i kao naučno organizovana, saznata, ideologizirana — u smislu određenih ciljeva i ideala socijalističke političke i ekonomske doktrine — svesna planska aktivnost. Pri tom nije bitno za konceptualizaciju ekonomske teorije koja komponenta u savremenoj fazi socijalizma preteže, već to da su obe prisutne.

(4) Najzad, raspravili bismo još jedan krucijalan problem koji se tiče teorijskih osnova političke ekonomije socijalizma. On, u neku ruku, sintetizira značenje svih prethodnih problema. Reč je o totalitetu ekonomske prakse, koja u celini u izvesnoj meri determinira totalitet društvene prakse, ali je sa revolucionarnim razvojem procesa podružtvljenja zasnovanom na epohalnim otkrićima nauke i tehnologije poslednjih nekoliko decenija, i sama ekonomska praksa determinirana i oblikovana tom društvenom celinom. U tom okviru i državna politička organizacija, i nauka i tehnologija, i drugi oblici društvenog saznanja i svesti, kao i drugi oblici društvenog života, determiniraju ekonomske procese. U tom smislu čini se da su vrlo vredni radovi V. I. Lenjina, a i jednog dela jugoslovenskih ekonomista, politikologa, sociologa i filozofa. Lenjin jako i podjednako insistira i na objektivnosti ekonomskih zakona robne proizvodnje i nekih još opštijih ekonomskih zakona, ali i na uticaju raznih oblika organizovane političke i naučne svesti, prilikom određivanja sadržaja političke ekonomije socijalističkog društva. Slično neki jugoslovenski

teoretičari smatraju neophodnim uvođenje aksiološkog (vrednosnog) sadržaja u sferu ekonomskih odnosa i aktivnosti. Ali uvođenje društvene prakse u svom totalitetu u sferu ekonomskih odnosa, makar i selektivno, postavlja problem granica i sadržaja političke ekonomije socijalizma, a, samim tim, i karaktera njenih kategorija i zakonâ. Drugi, nešto specifičniji aspekt, u suštini istog problema, odnosi se na vremenski dijapazon u kojem politička ekonomija socijalizma egzistira. Po nekim istraživačima to je period prelaznog tipa između kapitalizma i socijalizma, po drugima to je period određene socijalističke ekonomske formacije sa sopstvenim sistemom zakona. Međutim, niko još ne osporava da nema »čistog socijalizma«, da su ostaci kapitalističkih i drugih odnosa proizvodnje još uvek prisutni, a i da se stvaraju socijalne grupacije na profesionalnoj i političkoj osnovi čiji se intresi i ekonomsko ponašanje ne mogu podvesti pod ciljeve i očekivanu logiku ponašanja socijalističkih subjekata (birokratsko-tehno struktura) — iako nisu kapitalistički. I taj momenat, sa gledišta konceptualizacije socijalističkih kategorija i zakonitosti govori o »mešovitom« i često za analitički proces mišljenja nepreciznom sadržaju onog što bi te kategorije i zakonitosti predstavljale u pozitivnom smislu.

(5) Međutim, ako nema »čistog socijalizma«, postoji »čista teorija socijalističke ekonomije«⁴. Pomenuli smo već njen nastanak pre socijalističke ekonomske prakse, u razmatranjima pojedinih predstavnika neoklasične, austrijske i lozanske škole. Dvadesetih godina ovog veka sve do danas njeni predstavnici, uključujući i kasnije predstavnike levih kejnzijanaca i takozvanih velferista, ne prestaju da se zanimaju za teorijske i praktične probleme socijalističkih privreda. Pošto je prevaziđen i usahnuo kritički pravac tih doktrina, koji je razvijao shvatanje da je sa gledišta ekonomskih aktivnosti socijalistički sistem neracionalan (jer ne može na osnovi društvene svojine da formira objektivno tržište i cene, pa samim tim ni da kalkuliše svoje troškove i prinose), razvijeno je puno pozitivnih teorijskih doprinosa koji su se u najvećem broju slučajeva svodili na definisanje normativnih kriterija ekonomskog ponašanja socijalističkih proizvodnih subjekata kao proizvođača i potrošača, ekonomskog racionaliteta centralnog planskog organa, te oko uslova parcijalne i opšte ravnoteže socijalističkog sistema. Između 20-ih i 50-ih godina, primarno usredsređena na sovjetski model, »čista teorija« se poslednjih decenija sve više interesuje i za samoupravni model privređivanja.

Šta bi se moglo najsažetije reći o konceptualnoj prirodi i analitičkoj vrednosti ove čiste teorije?

Da je najvećim delom zasnovana na preuzimanju rezultata — i analitičke aparature — postklasične teorije cena i teorije opšte ravnoteže matematske, lozanske škole (Valras, Pareto). Ovi se uzimaju

⁴ Za iscrpna obaveštenja vidi: I. Maksimović — „Teorija socijalizma u građanskoj ekonomskoj nauci“.

(i rezultati i analitička aparatura) kao osnova za definisanje i kao normativni kriteriji za ponašanje socijalističkih subjekata, tj. kao uslova da bi oni, racionalno kalkulišući svoje proizvodne inpute i svoju valorizaciju ekonomskih koristi, *optimalno* odredili svoju poziciju unutar sistema ekonomskih odnosa razmene i raspodele proizvedenih outputa. Međutim, ova kalkulacija mogućna je i optimalni uslovi razmene i raspodele mogu se postići s a m o a k o čitav sistem odnosa u socijalističkoj ekonomiji počiva na seriji veoma složenih pretpostavki, od kojih je najglavnija postojanje tržišta potpune konkurencije faktora inputa i faktora outputa. Drugi bitni preduslov jeste mogućnost primene marginalističke analize, odnosno kalkulacije ekonomskih veličina u socijalističkoj privredi »na margini«. Rezultati marginalne analize uzimani su kao pravila o p t i m a l n o g ponašanja socijalističkih subjekata. No upravo je tu nastajala kritika »čiste teorije«, njene mogućnosti da formuliše prave probleme i stvarane kriterije optimalnog ponašanja socijalističkih subjekata, jer »marginalna pravila« su imala izvesne praktične vrednosti samo za veoma kratak rok zbivanja, ona su statična a zaobilazila su pri tom krucijalne dinamičke probleme praktične privrede (kao što su, na primer, nedeljivost sredstava i nehomogenost proizvoda, postojanje fiksnih proporcija i konstantnosti troškova, nekonkurentnost tržišnih situacija izmena u strukturi troškova u vezi sa drugim periodima i sl.).

Ipak, ne bi se mogao izvesti zaključak da »čista teorija« nije ništa doprinela razumevanju problema socijalističke paradigme, pa čak i kada je reč o njenim praktičnim problemima (kao što je, npr., danas slučaj sa pokušajima u SSSR-u da se primeni teorija linearnog programiranja za poboljšanje učinka planiranja, o čemu ćemo u sledećem odeljku iscrpnije govoriti). Isto tako, ne bi se moglo govoriti o potpunoj inkopatibilnosti »čiste teorije« koja se bavi pitanjima kratkoročnih kriterija i učinka, sa marksističkom teorijom, usmerenom na otkrivanje zakona strukturalnih promena i dugoročnog razvitka produkcionih odnosa socijalističke privrede.

II

POLITIČKA EKONOMIJA SOCIJALIZMA I SAMOUPRAVNI MODEL

Kao što politička ekonomija socijalizma uopšte i konceptualizacija centralnoplanskog modela socijalizma ima svoje brojne dileme i teškoće koje, kao što smo prethodno ukazali, još uvek nisu prebrođene niti prestaju, tako je i sa ekonomijom samoupravnog ekonomskog sistema.

I ovde, kao i u prethodnim slučajevima, kompleksni su razlozi i uzroci takvog stanja, koji se, u mnogo čemu, mogu oceniti još složenijim. Centralni je problem u tome da se sam predmet proučavanja — samoupravni produkcionni odnosi — nalazi još u »embri-

onalnom stanju« (po nekima, još u »nepostojećem stanju«, što je, svakako, veliko preterivanje). S druge strane, nepostojanje razvijene samoupravne ekonomske prakse predstavlja ograničavajući faktor u realizaciji zahteva za pravu ekonomsku nauku samoupravljanja koja bi dopunila političku ekonomiju socijalizma novim konceptualnim osnovama. Iz toga proističu dve vrste podjednako negativnih činjenica kada je reč o naučnom osmišljavanju modela samoupravnog socijalizma. Nedostatak, ili nedovoljna razvijenost samoupravnih odnosa u ekonomskoj sferi, prožetost ekonomske prakse veoma heterogenim i često odnosima i aktivnostima stranim samoupravljanju ukazuju na istovremeno prisustvo niza različitih tipova i produkcionih odnosa, što sve čini da se objektivne samoupravne ekonomske tendencije i zakonitosti veoma teško probijaju i nastaju, ako ih uopšte ima. U svakom slučaju, za naučnu disciplinu o samoupravnoj ekonomiji ekonomska praksa pruža složenu, protivurečnu smešu tendencija i sila, u kojoj je veoma teško, možda i nemoguće, induktivnim metodološkim postupcima otkriti ikakve pravilnosti i zakonitosti socijalističkog samoupravnog sistema. Ali ovo stanje stvara ne samo ekonomska praksa već i institucionalizacija ekonomske nauke. I sama razvijena na nedovoljnoj samoupravnoj osnovi, ona u svojim različitim aspektima — od organizacije naučnih institucija, univerzitetske reforme i nedovoljnog finansiranja do naučnog stvaralaštva, od konceptualizacije instrumenata ekonomskog mišljenja, do metodoloških problema svog sopstvenog konstituisanja kao naučne discipline, — više predstavlja kompilaciju i kombinaciju kod nas i u svetu p o s t o j e ć e ekonomske naučne misli nego napor da se definiše nešto n o v o na novim socijalno-materijalnim i naučnim premisama⁵.

Ipak ne bi trebalo na osnovu ove osnovne konstatacije izvući krajnje pesimističan zaključak da je »dominirajući elemenat svesti jugoslovenske ekonomske nauke — »konzervativizam, konformizam i pragmatizam«, kako to čine neki autori⁶.

Dominirajući elemenat svesti, ukoliko je reč o jugoslovenskoj ekonomskoj teoriji, rekli bismo da je »apstraktni normativizam« koji počiva na nekoliko fundamentalnih ideja i premisa o tome šta u idealnom smislu jugoslovenski sistem produkcionih odnosa t r e b a d a b u d e što se, više ili manje ispravnim deduktivnim rezonovanjem pretvara u celinu normativnog sistema i odnosa te kategorije i zakonitosti samoupravnog modela socijalizma, koji u ekonomskoj stvarnosti ne deluju, ili deluju u krajnje ograničenom vidu. A sve to ne dopušta da se šire razvije osnovni uslov svakog teorijskog mišljenja i naučnih hipoteza da naime ovi odnosi praktično preovlađuju. Prema tome, teorija samoupravnog modela visi delom u vazduhu,

⁵ Uporedi, na primer, dve teorijske diskusije o predmetu ove discipline i njenim zakonitostima održane kod nas u periodu od jedne decenije, koje ne pokazuju da se mnogo odmaklo u novoj konceptualizaciji političke ekonomije socijalizma (*Naše teme*, br. 4/5—1964. i *Ekonomist* br. 2/1975.).

⁶ Ž. Papić: O perspektivama ekonomske nauke u nas (*Ekonomist* br. 3/1975.).

počiva u svetu želja a ne ekonomske realnosti, više je formalizacija ekonomskih načela i principa datih u Ustavu i drugim dokumentima nego što je naučna interpretacija i pozitivno poniranje u stvarne ekonomske odnose.

No ne treba biti ni krajnje kritičan prema takvoj teoriji, iako treba stalno ukazivati na ograničenosti njene metode nastanka i domete primene, kaogod što se ne bi moglo smatrati potpunim teorijskim zaostajanjem oni pokušaji koji grade svoju ekonomsku misao samoupravnog socijalizma na kombinaciji elemenata sistema dve današnje društvenoekonomske svetske alternative: etatističkog socijalizma i savremenog reformisanog kapitalizma. Jer su, prvo, izvesni elementi jednog i drugog sistema još prisutni u našoj ekonomskoj praksi, dok, s druge, teorijski, konceptualni materijal tržišne i etatističke privrede predstavlja veliki izvor saznanja za svaku moguću privremenu konceptualizaciju mehanizma samoupravljanja koji još uvek nema svoje autonomne i samoregulirajuće automatske osnove, već se, kao i drugi sistemi privređivanja, mora oslanjati i na ulogu tržišta i na ulogu državne intervencije u administrativnom i drugom institucionalnom obliku.

Doduše, specifičnosti samoupravnih društvenih odnosa koji zahtevaju nove i spicifičnije oblike i instrumente privređivanja od gole smeše tržišnih i planskih metoda, zahtevaju i novi kategorijalni svet, koji ne može da bude samo izražen, kako je jedan pisac rekao, u granicama alternativizma (etatizma i socijalizma). Sve ekonomske kategorije i zakonitosti tržišne ekonomije i planiranja moraju dobiti svoj specifični društveno-ekonomski sadržaj i, sledstveno, nove kauzalne i funkcionalne karakteristike koje proističu iz jugoslovenskih ekonomskih odnosa privređivanja. Jer nije samo reč o konkurenciji već o »kooperativnoj konkurenciji«, ne samo o konkurentnoj i planskoj ceni već o ceni na osnovu dugoročnih projekcija razvoja i dovogorenih samoupravnih odluka, a tako je isto i sa »socijalnim kapitalom«, »kamatom«, »rentom«, »bankovnim kapitalom« i drugim kategorijama samoupravnog sistema privređivanja. Za razvoj ovog novog konceptualnog sveta, politička ekonomija samoupravnog društva, ako želi da se afirmira kao pozitivna teorija, moraće računati na mnogo bogatiju i zreliju samoupravnu stvarnost u kojoj će elementi normativnog i spolja, dejstvom institucionalnih faktora, unesenih korektiva i »nužnosti«, biti pod kontrolom i dominirajućim uticajem ekonomske racionalnosti koju emanira udruženi rad⁷.

No bili bismo opet nedovoljno precizni i jednostrani ako bismo nezadovoljavajuće stanje političke ekonomije samoupravnog društva isključivo vezali za stepen zrelosti samoupravnih ekonomskih odnosa. To stanje određeno je mnogo širim dijapazonom razloga i uzroka u koje bismo još hteli da ubrojimo krizno stanje ekonomske nauke

⁷ The Economic System and Workers Selfmanagement in Yugoslavia (u: Yugoslav Workers Selfmanagement, ed. Broekmayer, Holland, 1970.).

uopšte⁸ u sadanjem momentu i u čitavom svetu i sa još nekim ograničenjima i teškoćama koje proističu iz celokupnosti naše društveno-ekonomske prakse, čak i nezavisno od samoupravljanja.

Rasprava o prvom kompleksu uzroka široke je sadržine, ona podjednako pogađa opštu teoriju socijalističke ekonomije, i ovde se u nj ne bismo upuštali. Ipak bismo hteli da istaknemo sledeće: Marksova vizija udruženja slobodnih ljudi koji rade društvenim sredstvima za proizvodnju, koji svoje radne snage svesno troše kao jednu društvenu radnu snagu, i čija osnova egzistencije počiva na ukidanju robnog fetišizma i dezalijenacije (iza kojeg stoji složeno filozofsko-ekonomsko pitanje odnosa između bića i svesti i prirode, svrhe i cilja ljudske ekonomske aktivnosti) daleko prevazilazi ekonomsku, materijalnu i sistemsku stranu društvenog života i čini ekonomsku nauku nedovoljnom osnovom za potpuno razrešavanje ovih pitanja. Na ova pitanja ekonomija kao nauka niti je spremna, niti može da da samostalan odgovor, jer su i njena sredstva rešavanja problema — razvitak proizvodnih snaga, tehnološki progres i racionalna organizacija sistema — sama po sebi nedovoljna. S druge strane, savremena analitička aparatura koja stoji na raspolaganju teoretičarima samoupravnog socijalizma, i koja je pretežno koncentrisana u teoriji razvoja, teoriji vrednosti i cena i teoriji raspodele (ma koje vrste i osnova ona bila, kazualne, funkcionalne, kvalitativne ili stohastičko-kvantitativne prirode) takođe je veoma ograničena kada je reč o razumevanju i rešenju problema: kako danas prevazići klasni (ili tehnobirokratski) monopol nad proizvodnim sredstvima i kako stvarno ukinuti najamni karakter rada uz istovremeno ukidanje alijenacije ljudi, izazvane tehničkim razvojem.

Pri tom treba istaći da nam mnogo nudi marksistička analiza i metoda: kompleksniju i dublju, naučnu osnovu za buduća rešenja, daleko veću sveobuhvatnost od tzv. »čiste teorije«, jer počiva na jedinstvu i dijalektičkom prožimanju socijalnog tehnološkog i ekonomskog okvira ljudskog društva; sintetički i strukturalni pristup ekonomskim fenomenima; nadmoćnost koncepcije apstraktnog metoda dijalektičkog mišljenja nad drugim metodama. Ipak, treba konstatovati da ni marksistička metoda nije dovoljno razrađena za analizu savremenog stanja sveta. Njen, polazni dvosektorski model za kapitalizam (najamni rad — kapital) isuviše je pojednostavljen za ono što se događa unutar raznih stratificiranih klasa i grupa (kapitala i radničke klase) u kapitalizmu. Isto tako, njen analitički model homogenog socijalističkog društva takođe je suviše apstraktan i normativan, nedovoljno primenjiv i funkcionalan za savremene potrebe. Najzad, nesumnjivo glavna analitička poluga ma kojeg socijalističkog sistema privređivanja — prethodnika sistema nekomunističkog društva — počiva na Marksovoj istovremeno i genijalnoj i dubioznoj pretpostavci: da je rad *osnova* prisvajanja u socijalizmu,

⁸ Vidi, detaljnije: I. Maksimović: Kriza i dileme savremene ekonomske nauke, Matica srpska, Zbornik za društvene nauke, br. 61/1976.

ali da je ta osnova ipak »ostatak građanskog društva«. Imajući prethodno u vidu, hoćemo samo da istaknemo da nema nikakve gotove teorijske metode i recepture za stvaranje teorijske ekonomije savremenog socijalizma kod Marksa, odnosno u marksističkoj opštoj teoriji, iako ima celovite metodološke osnove i mnogo analitičkog materijala, koji se mora komponovati i stvaralački primenjivati, zavisno od problema socijalističkih privreda.

S druge strane, pri konceptualiziranju samoupravne ekonomije radi se i o dopunskim teškoćama (pored već pomenutih) koje proističu iz same prirode sistema i, rekli bismo, prirode jugoslovenske stvarnosti (vezane u velikoj meri i sa njenom prošlošću). Ekonomska struktura savremene Jugoslavije nosi pečat zaostalosti poljoprivrednog i industrijskog razvitka iz prošlosti (u odnosu na druge, razvijene zemlje); zatim karakteristike mnogonacionalne i federativne političke strukture što istovremeno izražava neravnomernost u razvoju i značajne regionalne razlike u ekonomiji i kulturnoj svesti; to se dalje odražava i u pluralizmu interesa pri donošenju bitnih privredno-političkih odluka, u objektivnim uslovljenostima i razlikama za primenu administrativnih i tržišnih načela i instrumenata. Dinamika razvoja dalje potcrtava ekonomske razlike u regionima i različit ekonomski i kulturni standard privrednih subjekata i stanovništva uopšte. Na toj i takvoj, vrlo nehomogenoj osnovi kako u pogledu karakteristika ekonomskih struktura, tako i njihovog plasticiteta i mogućnosti promena i prilagođavanja, nicala je i ekonomska teorija koja se mora dovesti u vezu sa pomenutim stanjem struktura.

Tamo gde je razvoj dostizao evropske i svetske standarde, i stepen rasta ekonomike omogućavao relativno samostalnije razvijanje proizvodnih i prometnih organizacija, nastali su obrasci mišljenja koji su davali prednost spontanosti, zakonima tržišta, dohotku, kao i s k l j u č i v o m ekonomskom indeksu motivacija i sl. Logikom teorijskog mišljenja ti pokušaji istraživanja prirode samoupravnog procesa često su se hipostazirali i normativizirali, identifikovali su samoupravni socijalizam sa tržišnim modelom socijalizma koji se formalno, a u mnogo čemu ni suštinski, nije mnogo razlikovao od modela slobodno konkurentnog kapitalizma, tj. modela neograničene konkurencije, u kojem je samo žeđ za profitom zamenjena žeđu za maksimiziranjem dohotka. Istovremeno, ovaj je model počivao na implicitnoj (empirički ničim neproverenoj pretpostavci) da je dohodak koji realizuju privredne organizacije isključivi rezultat rada njihovih ujedinjenih članova, i da ga one ekonomski racionalno raspodeljuju na fondove ličnih dohodaka i proširene reprodukcije. U nekim radovima ta je hipoteza dignuta na nivo zakonitosti samoupravne ekonomije. Istovremeno, a to bi bila druga značajna karakteristika ove konceptualne orijentacije, svaka rasprava i predlog za uvođenje u tržišni model samoupravnog socijalizma ideja o planiranju, ili svesnom regulisanju, radi unošenja korekcija u spontana kreta-

nja i tržišnu stihiju, napadani su kao ostatak centralizma, odnosno prurušavanje etatizma samoupravnim frazama⁹.

Tamo, pak, gde je i stepen nerazvijenosti bio visok a stopa ukupnog razvoja ispod jugoslovenskih proseka, oduvek su teorijska razmatranja sadržavala veću ili manju dozu etatizma, odnosno pozivanja na snagu administracije i ekonomsku politiku društva, kao osnovne poluge izvlačenja iz nerazvijenosti.

Sa razvitkom samoupravnih odnosa na nivou preduzeća mikroekonomije, sa daljim nesumnjivim porastom nacionalnog dohotka i društvenog blagostanja, čini se da su se polazna polarizovana suprotstavljanja tržište — plan, država — samoupravljanje, mikro — makro odlučivanje, odnos delova i celine, — unekoliko izmenila, da su prevladana kao alternative i dileme, i da se na ekonomsku nauku, ekonomsku politiku te razvitak sistema i metoda istraživanja gleda kao na jedinstvenu celinu različitih međuzavisnih aspekata i odnosa. Sem u izuzetnim slučajevima, ima manje preterivanja i tvrdih oblika i rasuđivanja, tako da je ekonomski i politički monizam počeo korespondirati sa ekonomskim i političkim pluralizmom.

Time ne želimo da kažemo da nema, ili da ima manje mesta ekonomskim kontroverzijama i različitim stavovima nego što je to bilo pre dve-tri decenije. Naprotiv, i kontroverzije i različitost stavova još su izraženije nego što je to bilo 60-ih godina. Međutim, institucionalizacija timskih proučavanja, stavljanje u fokuse istraživanja odnosa na relaciji teorijska ekonomija — teorijski samoupravni sistem — ekonomska politika — ekonomski razvoj doveli su poslednje decenije, s jedne strane, do izvesnog povećanja stepena saglasnosti među jugoslovenskim ekonomistima, bar oko pitanja pravih ekonomskih problema teorije (ako ne i jedinstvenih rešenja) koje otvara samoupravni ekonomski sistem; a, s druge strane, u okviru kontroverzija do dijapazona mnogo širih i analitički istančanijih i bogatijih gledišta i ponuđenih rešenja, koja se mogu oceniti i kao teorijski napredak u proučavanju prirode samoupravne ekonomije i njenih tendencijalnosti.

Ovde ćemo dalje izneti samo nekoliko problema i prikazati rešenja u okviru celine teorijske paradigme koja se odnosi na samoupravni model odnosa privređivanja, a tiču se njegovih fundamentalnih teorijskih postulata (društvena svojina, samoupravljanje), mehanizma — robni, tj. tržišnoplanski metod privređivanja); ciljeva — (dohodak kao glavna motivaciona snaga i ujedno kao oblik raspodele), te odnosa između ekonomskog i drugih sistema koji ga okružuju.

Nema sumnje da teorijsku okosnicu samoupravnog načina proizvodnje i njegove teorijske projekcije — modela samoupravnih odnosa — bitno određuju tri kompleksa teorijskih problema, tesno me-

⁹ Vidi detaljnije Z. Pjanić: Uloga ekonomske nauke u samoupravnoj socijalističkoj privredi (Economist, br. 2/1975).

đusobno zavisnih i prepletenih. To su društvena svojina, samoupravljanje i robno-planska osnova i metoda privređivanja. Na svim tri ma područjima čini se da je postignut konceptualni i analitički n a p r e d a k poslednje decenije, iako su oko ovih pitanja i najbrojnije kontroverzije i najšira suprotstavljanja mišljenja.

U traganju za pravom ekonomskom suštinom samoupravnog tipa društvene svojine izgleda da je definitivno prevladana dominacija pravnog definisanja i tretiranja društvene svojine kao nesvojinske kategorije i ova konceptualno vezana za ekonomsku problematiku prisvajanja i njenih modaliteta u pogledu kriterija prisvajanja (rad, individualne i društvene potrebe itd.). Ako u pravnom i institucionalnom smislu nijedan društvenoekonomski subjekt nema »prava prisvajanja« na osnovi korišćenja sredstava koja imaju status društvenih, faktička državina, odnosno fakticitet ekonomskog korišćenja tih sredstava proizvodi veoma različite situacije, posebno u vezi sa uticajem sredstava za proizvodnju na fizičku produktivnost rada i na poziciju pojedinih privrednih organizacija u okviru tržišne samoupravne ekonomije. Konstatovan je takođe uticaj sredstava na veličinu dohotka koju de facto stvara rad u različitim uslovima privređivanja i uz primenu različite veličine (u fizičkom i vrednosnom smislu) sredstava koja su u društvenoj svojini. Odatle je došlo do teorijskih zaključaka da fundamentalni princip (ili — ako hoćemo — z a k o n raspodele dohotka prema rezultatima rada) predstavlja centralnu okosnicu društvene svojine pod izvesnim teorijsko-normativnim uslovima¹⁰. Prvi uslov jeste potreba da se odrede jasni kriteriji za udeo uticaja sredstava u društvenoj svojini pri formiranju, prisvajanju i raspodeli dohotka. Drugi, isto tako značajan uslov sastoji se u određivanju uticaja sredstava u društvenoj svojini pri stvaranju ekonomskog suviška društvenog proizvoda i na odnos »minulog rada« opredmećenog u društvenim sredstvima koji je u vezi sa raspodelom prema ukupnim radnim doprinosima (živog i opredmećenog rada). Treći izveden uslov odnosi se na određivanje značaja koji ima društveno posedovanje i prisvajanje sredstava za raspodelu proizvoda i dohotka n e z a v i s n o od rada, tj. na osnovi društvenih i ličnih potreba koje su kolektivne naravi.

No raspodela prema radu samo je jedan, iako centralni problem ekonomske suštine samoupravnog tipa društvene svojine. Druga dva odnose se na prirodu subjekata koji su sastavni deo koncepta svojine, kao i na ekonomske uslove njene optimalne reprodukcije. Prvi od dva pomenuta problema odnosi se na složeno pitanje koje sve u e k o n o m s k o m s m i s l u subjekt društvene svojine, gde se jugoslovenska teorija i praksa suočavaju sa teškim i složenim pitanjem uloge i mesta države i društveno-političkih organizacija (vrste »kvazisubjekata«) u sklopu svojinskih odnosa, (jer država takođe učestvuje u prisvajanju dela društvenog dohotka s obzirom

¹⁰ Za širu argumentaciju, vidi: *J. Maksimović*, „Teorijske osnove društvene svojine“, Savremena administracija, Beograd, 1975.

na svoje društvene i ekonomske funkcije). Ekonomska teorija samoupravnog socijalizma odbacuje državu kao osnovni i primarni subjekt društvene svojine (kao što je to slučaj u modelu centralno-planskog socijalističkog sistema privređivanja), ali se njena uloga još uvek održava u faktičkom uticaju i prisvajanju u vezi sa društvenim sredstvima u vrlo specifičnim uslovima »odumiranja države«. Treće se tiče ne manje teškog teorijskog problema valorizacije društvenih sredstava, koja uključuje i neka tehnička pitanja, kao što su amortizacija i vrednovanje sredstava u vremenu, cena upotrebe društvenih sredstava, stopa rasta tehničkog i vrednosnog sastava društvenog kapitala, društvena akumulacija i sl., što sve pripada makroekonomskim problemima teorije razvoja i planiranja samoupravnog tipa.

Specijalna težina druge velike grupe problema samoupravnog modela privređivanja vezana je za njenu samoupravnu institucionalnu karakteristiku i njeno osnovno obeležje totaliteta društvenih odnosa u sistemu koje nazivamo samoupravnim. Specifičnost je, a ujedno i težina problema samoupravljanja kao ekonomske kategorije, to što u tom sistemu odnosa ekonomski subjekti apsorbuju u svojevrsnu celinu sve ekonomske funkcije koje inače u raznim istorijskim epohama i u drugim društvima pripadaju raznim klasama i profesionalnim grupama (proizvodnu, preduzetničku funkciju, funkciju prisvajanja i funkciju kontrole nad svim proizvodnim faktorima). Otuda se čitava konceptualna aparatura, koju je dosada izgradila ekonomska nauka, mora saobraziti ili prosto menjati, da bi se teorijski osmislili samoupravni ekonomski odnosi.

U dosadašnjem teorijskom razvitku, ekonomska paradigma samoupravljanja identifikovana je sa koncentracijom svih pomenutih funkcija u okvirima osnovne ćelije samoupravne ekonomije (oour-ima) koji su robni subjekti. Oni se u privređivanju motivišu načelom maksimiziranja dohotka, ali je ova paradigma proširena sistemskim okruženjem u kojem su najglavnije snage tržišna i planska komponenta i usmeravajuće-organizatorska funkcija društveno-političkih subjekata (države) kojom se obezbeđuje jedinstvo sistema i »jednaki uslovi privređivanja« za sve samoupravne subjekte.

Sa te osnove niču brojni teorijski i praktični problemi na koje politička ekonomija socijalizma nije uspela, ili je samo delimično uspela, da odgovori, kao i teorijska rešenja koja su još uvek predmet kontroverznih stavova i koja u praksi još nisu verifikovana kao optimalne solucije. Pomenućemo, ovde, samo neke glavnije.

Jedna grupa problema odnosi se na institucionalni dualizam: naime, samoupravni sistem je monistički koncipiran, ali pored njega egzistira država sa nizom ekonomskih funkcija. Oдавde proističu dva reda problema. Prvo, samoupravna ekonomska teorija još nema analitički precizno definisan odnos između samo-

upravljanja i države, iako pokušaja takvog definisanja ima¹¹. Otuda, drugo, još nije na zadovoljavajući način rešeno pitanje funkcija i motivacija na nivoima delova i celine i njihove međusobne korelacije. Obe nejasnoće izražavaju se u tome što se pri rešavanju veoma važnih problema makro i globalne ekonomije pojavljuju nejasnoće, arbitrarnosti, neizvesnosti, diskriminatorstvo ili favorizacija, izazvani prisustvom države kao arbitra i kao odgovornog činioca za celinu sistema. (Na primer, pri globalnom planiranju, određivanju politike cena, kreditiranju, razvoju, itd.). Ovaj problem mogao bi se i na sledeći način interpretirati: pošto politička ekonomija nije analitički rešila pitanje globalne »skale vrednosti« ni veze između dugoročnih ciljeva razvoja i sistemskog instrumentarija njihovog realizovanja, to se država nameće i sama određuje, sa manjom ili većom stopom arbitrarnosti i neracionalnosti, izvesne parametre u sferi raspodele, razmene i potrošnje.

Druga velika grupa problema odnosi se na pitanje opšte i parcijalne ravnoteže samoupravnog sistema — način njihovog formiranja, uslovnih pretpostavki, optimalnih situacija i rešenja. Poznato je da se još predratna ekonomska literatura bavila ovim problemima rešavajući ih ili u duhu »planske cene« i centralnoplanskog metoda privređivanja (sovjetska ekonomska misao), ili u duhu »marginalnog pravila« (marginal rule) i simuliranja tržišnih metoda (neoklasična ekonomska misao). Međutim, samoupravljanje je donelo nešto novo kako u pogledu ekonomske motivacije, tako i u pogledu mehanizma privređivanja, što se odražava na samu prirodu ekonomske racionalnosti. Otuda i čitav konceptualni sistem i centralnoplanske i privatne ekonomije ima ograničenu primenu u ovom slučaju, i zahteva novu konceptualizaciju. U tom pogledu teorija o samoupravljanju u ekonomskoj sferi izgleda da je negde na »pola puta«, a brojne nove konceptualizacije pokazuju da se od faza teorijskih hipoteza i njihovih formalnih deduktivnih razrada samo malo odmaklo, bez temeljnih verifikacija samih hipoteza.

U vezi sa problemima parcijalne i opšte ravnoteže sistema zadržaćemo se samo na nekoliko pitanja. Prvo se odnosi na vrstu ekonomske motivacije i metod njenog merenja. Većina jugoslovenskih teoretičara polazi od toga da samoupravni subjekti kao nosioci oour-a teže da maksimiziraju svoj dohodak, da im je to glavna motivacija u privređivanju. Međutim, sama priroda i veličina dohotka predmet je kontraverzi¹². Po jednim, u početnoj analizi mora se poći samo od rada koji stvara dohodak i koji predstavlja »neizdiferenciranu celinu«. Po drugima, već u prvoj aproksimaciji mora

¹¹ Vidi, na primer, „Ekonomske funkcije Federacije“, izd., IEN, Beograd, 1970.

¹² O prirodni dohotka i motivacionom načelu ima puno literature i jugoslovenske i strane. Vidi, npr. „Privredni sistem SFRJ“ izd. IDN, Beograd, 1973. ili zbornik „Marks i savremenost“ br. 8/1975, dobrim delom posvećen pregledu kontroverzija oko prirode i načina obračuna dohotka u samoupravnom modelu privređivanja.

se poći od toga da pri stvaranju dohotka utiču, pored rada, drugi brojni činioci, pre svega društvena sredstva i prirodni faktori, te se dohodak ne može smatrati u polaznoj premisi neizdiferenciranim. Po trećima, mora se praviti analitička razlika između dohotka koji stvara sam radnik i dohotka koji stvara »udruženi rad« (društvena proizvodna snaga rada). Iz prethodnih polaznih stavova proističu i različiti logički zaključci o ponašanju i položaju samoupravnih subjekata u kratkom i dugom roku. Prema jednim, postoji *pozitivna* korelacija između radnikovih doprinosa u radu, veličine dohotka i čak njegove potrošnje (lični dohotci i akumulacija)¹³. Po drugima, maksimiziranje dohotka po radniku dovodi do paradoksalne situacije da se na kratki rok *smanjuje* obim proizvodnje i zaposlenosti srazmerno *povećanju* dohotka po radniku¹⁴. Treba najzad pomenuti i gledišta po kojima je maksimiziranje dohotka po radniku neracionalna i apsurdna motivaciona pretpostavka¹⁵. Nije izvesno da li su ovakve tvrdnje, ili sama jugoslovenska samoupravna praksa, naveli neke ekonomske teoretičare da problem motivacije samoupravnih subjekata sagledaju mnogo kompleksnije, u obliku opšte funkcije ekonomskog blagostanja koja, pored maksimiranja dohotka, uključuje u dijapazon ciljeva i motivacija daleko širi kompleks pobuda i želja koji određuje ponašanje samoupravnih subjekata (grupnu solidarnost, zaposlenost, stabilnost privređivanja, nagradu prema radu, ekonomski rast i sl.).

Drugo pitanje odnosi se na normalnu cenu samoupravnog modela privređivanja, cenu koja treba da odredi privrednu ravnotežu dugoročnog tipa i ujedno da odredi centralni kriterij primarne raspodele društvenog proizvoda i dohotka. I na ovom planu nema jedinstvenih konceptualnih rešenja. Jedno rešenje zasnovano je na neoklasičnoj teoriji. Kratkoročna ravnoteža samoupravnih preduzeća postiže se izjednačavanjem graničnih troškova i tržišnih cena, a dugoročna — prosečnih troškova i cena. Troškovi su, dakle, kriterij ravnoteže, ali se, zavisno od autora, uglavnom primenjuje trofaktorijska koncepcija (a kod nekih četvorofaktorijska — rad, kapital, preduzetništvo i prirodni činioci). Prema drugoj koncepciji ravnoteža je vrednosna cena, koja se izjednačuje sa društveno potrebnim utrošcima rada. Ona pretpostavlja vrlo ujednačenu gransku raspodelu sredstava rada i podjednaku produktivnost rada nezavisno od polja upotrebe, pa se smatra koncepcijom koja je primenjiva u modelu proste robne proizvodnje ili centralnoplanskog sistema, obe podjednako neprimerne pretpostavke samoupravnim odnosima. Treća koncepcija poznata je pod imenom dohodne cene. Autori dohodne cene polaze od teorijskog aksioma da su cena koštanja i vrednost robe istorodne veličine, zanemarujući u proizvodnoj strukturi dej-

¹³ Privredni sistem SFRJ, I (svodna studija), Zagreb, Informator, 1973.

¹⁴ B. Ward, *Socialist Economy*, Random House, N. Y. 1967.

¹⁵ A. Bergson, *Market Socialism Revisited*, *The Journal of Political Economy*, vol. 75, No. 5/1967.

stvo drugih činilaca, izuzev utroška rada prilikom stvaranja vrednosti i dohotka. Istovremeno, u formalnoj strukturi normalne cene uključena je dohodna stopa koja izražava odnos između dohotka, sredstava za proizvodnju i novostvorene vrednosti, koja je izazvala prvobitno kritiku zbog svoje analitičke nekonsistentnosti, a zatim, ispravljena, izazvala je kritiku da favorizuje preduzeća i grane višeg organskog sastava sredstava i veće brzine obrta, tj. da inherentno reprodukuje odnose eksploatacije i negira socijalistički princip raspodele prema radu¹⁶. Najzad, četvrti koncept ravnotežne cene »specifična cena proizvodnje« takođe polazi od dohodne motivacije privrednih subjekata, ali *iza* nje vidi osnovne pokretačke snage i pobude u raspodeli prema radu i, iz ove izvedene, težnje subjekata da obezbede potrebnu akumulaciju za svoj proces reprodukcije. Te osnove, u stvari, dublji motivacioni elementi od maksimiziranja dohotka, određuju i analitičku strukturu cene proizvodnje. Oba se, naime, momenta — težnja ka dohocima prema rezultatima rada i potrebna akumulacija — na dugi rok uravnotežuju, ukoliko pretpostavimo slobodno kretanje rada i društvenih sredstava unutar samoupravnog sistema (i odgovarajuća specifična tržišta). Pored prosečnih troškova reprodukcije svih proizvodnih činilaca, specifična cena sadrži i stopu akumulativnosti, koja je određena agregatima proizvodne, lične i opšte potrošnje na koje se zakonito raspodeljuje novostvorena vrednost samoupravne privrede. Time se ujedno najdalje analitički otišlo u teorijskom određivanju normalne cene, odnosno kriterija dugoročne ravnoteže i primarne raspodele u sistemu samoupravljanja. Ipak, nijedna od pomenutih paradigmi nije *do kraja* razradila opštu teoriju cene koja bi bila primenljiva za samoupravni sistem (nedostaju važni iz analize apstrahovani momenti, ko što su: karakter i struktura jugoslovenskog tržišta koja odstupa od konkurentne, uloga razlika u elasticitetima na strani ponude i tražnje, nejednaka akumulativnost grana, uticaj države i spoljnog tržišta, itd.). Kaogod što još nema pravog odgovora na pitanje šta suštinski predstavljaju izložene cenovne paradigme: neku vrstu izvoda iz logike samoupravnih odnosa, korisne za njihovo tumačenje, objektivne ekonomske zakonitosti pozitivnog tipa, normativni kriteriji za projekciju planiranja i dugoročne politike, ili nešto četvrto.

Završavamo ovaj pregled glavnih teorijskih problema političke ekonomije samoupravnog socijalizma jednim koliko starim, toliko uvek novim pitanjem: u kojoj meri treba i mogu njeni teorijski proizvodi da budu osnova normativnog sistema i ekonomske politike na dugi rok? U jugoslovenskoj ekonomskoj nauci ovaj se problem poslednjih godina svodio na pitanje odnosa teorije privrednog sistema prema politici dugoročnog razvoja, izazvanog potrebom konstruisanja dugoročnih projekcija razvoja Jugoslavije do sredine 80-ih go-

¹⁶ Vidi, npr., kritiku Z. Pjanića: „Teorija cene“, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 495/500.

dina i kraja ovog veka, kao i načelnom konstatacijom da do sada nije uspostavljena potrebna veza između teorije sistema i teorije razvoja, s jedne, i ekonomske dugoročne politike, s druge strane. Neki, stranim autorima ovaj problem izgleda po definiciji nerešiv, jer postoji interni konflikt i protivurečnost između racionalnosti i efikasnosti razvoja (što leži u osnovi ekonomske analize) i načela jednakosti (što leži u osnovi intencija ekonomske prakse), što, sve zajedno, zahteva kompromisna pravila i pragmatična rešenja¹⁷. I jugoslovenski ekonomisti konstatovali su ovaj raskorak i nepostojanje veze između teorije i politike razvoja, ali ga tumače kako još malim poznavanjem zakonitosti samoupravnog sistema privređivanja, tako i nepostojanjem jedne naučno osmišljene koncepcije dugoročnog razvoja¹⁸. Napori da se u tom pravcu stvari izmene i postigne tešnja veza između ekonomske teorije i prakse razvoja doveli su poslednjih godina i do korisnih saznanja, koja bi se mogla svesti na nekoliko sledećih, bitnih.

Prvo, motivacija samoupravnih subjekata veoma je složena funkcija, koja odražava složenu ekonomsku, političku i kulturno-istorijsku strukturu Jugoslavije. Drugo, tržišno-planski mehanizam privređivanja vrlo je specifičan. U vezi sa tržištem, organizirana je primena konceptata zakona vrednosti i zakona cena kod nekih važnih funkcija (selektivne, distributivne i alokativne), jer ne daje optimalna rešenja (bilo zbog prirode potreba i postojanja eksternih efekata bilo zbog nesavršenosti tržišnih struktura i prisutnosti raznih tehnologija). U vezi sa planiranjem, ograničene su mogućnosti oponašanja kako principa direktivnog, tako i principa indikativnog planiranja koji postoje u svetskoj planskoj teoriji i praksi, dok, s druge strane, praksa samoupravnog planiranja, zasnovana na dogovaranju i sporazumevanju horizontalno i vertikalno povezanih privrednih subjekata u sistemu, još nema izgrađenu svoju konceptualnu osnovu koja, čini se, čeka na nova iskustva i rezultate empirije i prakse. Treće, samoupravni sistem još ne poseduje svoju vrednosnu paradigmu, skalu vrednosti koja će definisati socijalne preferencije dugoročnog tipa, njenu funkciju ciljeva. Ta skala vrednosti tek treba da bude izgrađena zajedničkim naporima svih socijalnih teoretičara i naučnika na osnovi svestranog proučavanja svih aspekata tokova socijalne svesti koja se danas prepliće sa socijalnom društveno-ekonomskom materijalnom praksom. Ta je skala vrednosti u nastajanju¹⁹, a ona polazi od različitih manifestacija

¹⁷ Vidi, npr., J. E. Meade, *The Theory of Labour-Managed Firms and Profit Sharing* (u „Self-Management, Economic Liberation of Man, ed. J. Vanek, Penguin Education, London, 1975).

¹⁸ Vidi: *Dugoročni razvoj SFRJ i Privredni sistem*, izd. EIZ Zagreb, 1974.

¹⁹ Pored Programa SKJ, vidi interesantne priloge i u „Privrednim sistemima SFRJ“, cit. dela, kao i u radovima grupe autora, „Delo“, 1969. br. 10 („Ciljevi i putevi našeg društva“) kao i studiji D. Ritham-Augštin („Pretpostavke za istraživanje vrednota budućnosti“, Zagreb, 1970) i studiju K. Mihailovića: „Ciljevi ekonomskog razvoja“ (u „Koncepciji dugoročnog razvoja Jugoslavije do 1985“, izd. Konzorcij ekonomskih instituta, Beograd, 1974).

društvene aktivnosti u čijem je središtu čovek kao samoupravno biće.

Tek posle potpunijih rešenja ovde izloženih problema biće moguće i da se bliže sagleda šta *treba da bude* politička ekonomija samoupravnog socijalizma, u kojoj meri je ona pozitivna a u kojoj normativna teorijska disciplina, kakva je logička struktura njenih kategorija i zakonitosti, kakve su sve njene funkcije u okviru opšte ekonomske nauke, na koji način dijalektički korespondira sa racionalnim razvitkom samoupravne ekonomske i društvene stvarnosti i kako mu pomaže.

Prof. Dr. IVAN MAKSIMOVIĆ, corresponding member of the Serbian Academy of Sciences and Arts

GENERAL PROBLEMS INVOLVED IN THE CONCEPT OF THE POLITICAL ECONOMY OF SOCIALISM

(With a Particular Reference to a Self-Managing Model of the Economy)

S u m m a r y

The author deals with two groups of problems which have to do with the development of a new theoretical discipline in economics: the political economy of socialism.

The first group of problems refers to the concept underlying this discipline: the character of its main premises, categories and laws. The author indicates that this discipline had developed before the socialist economic practice came into being. This process was due not only to social reasons and ideas but also to specific problems with which the Marxian and the post-classical economic thought encountered (the theory of value and the theory of the general systems equilibrium). The practical economic development of socialism brought about two specificities, which are very important for the development of the concept of this discipline: 1) a rather low development level of forces of production and a rather weak working of objective economic laws, which resulted in a pronounced normativism; 2) the prevailing influence of politics on economics, which established firmly the so-called teleological concepts.

The author deals further with five problems which are closely connected to his former exposition and help to develop the concept of this discipline. He holds that these problems have either not been solved yet or they have not been solved completely. These are the following problems: 1) the nature of the subjectmatter and of goals of researches into the political economy of socialism (the dilemma between the science of the reasonable allocation of forces of production and the science of the character of relations of production

and distribution); 2) the nature of its method — the dilemma between positive and normative methods of research and the frequent identification of the very theory with the one or the other methodological premise. 3) The relationship between the genetic and the teleological principle, under which there develop theoretical categories of the market and the planned economy and structural or value (axiological) „laws“ of the system; 4) the totality of the social and the economic practice and the significance of the first for the development of „optimization“ concepts and „economic criteria“ of the economy; 5) The relationship between the political economy of socialism, which developed on the premises of the Marxian interpretation of economic phenomena, and the so-called „pure theory“, which developed on a neo-classical and mathematical orientation in economic researches.

The second part of this study is devoted to questions which crop up as researches into the political economy of socialism spread over the self-managing model of the economy. The author has come to conclude first that all the problems considered in Part One are present here as well. He has come to conclude further that „the abstract normativism“ is the most distinguished feature which has become manifest so far in the development of the concept of the self-managing model of the economy, but that there exist other orientations, too — the positivist, the normative and descriptive orientations, etatism, while much has been taken over from the theoretical and conceptual storehouse of the reformed model of contemporary capitalism (Keynesian teaching) and the reformed Soviet model (linear programming).

The author has dealt further with several specific theoretical fields, in which all the above mentioned characteristics and dilemmas are present, but there has been achieved some theoretical progress in the development of the concept of the selfmanaging model — the theory of public ownership, the theory of lesf-management as economic category, the theory of general and partial equilibrium of the system (the theory of prices), the theory of motivation of self-managing subjects and the theory of development and its connection with the general system theory.

The author holds the view that the further progress in the development of concepts of the political economy of socialism and particularly in the investigation of the self-managing socialist model depends in large measure on the solution of the above mentioned problems, and particularly, if a self-managing model is concerned, on the solution of the following problems: 1) axiological problems (the question of motivation and the value system at different levels of the performance of the economy); 2) genetic and structural problems (the relationship of the market and the plan or the character and the method of the self-managing planning function and 3) the relationship between systems and development elements (the relationship between the system and the long-term development policy).

Проф., Д-р ИВАН МАКСИМОВИЧ, член — корреспондент АН Сербии

ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ СОЦИАЛИЗМА

(С особым обзором самоуправленческой модели хозяйствования)

Резюме

В работе рассматриваются две группы проблем, относящиеся на создание и развитие новой теоретической дисциплины экономической науки — политической экономии социализма.

Первый комплекс проблем касается концептуального основания этой дисциплины: характера ее фундаментальных предпосылок, категорий и закономерностей. Во-первых подчеркнута, что эта дисциплина начала развиваться до возникновения социалистической экономической практики, и то не вследствие общественных и идейных причин, но и вследствие специфических проблем, с которыми сталкивалась марксистская и пост-классическая экономическая мысль (теория стоимости и теория общего равновесия системы). Практическое экономическое развитие социализма внесло две специфические особенности большого значения для концептуализации этой дисциплины — 1, относительно низкий уровень развития производственных сил и действия объективных экономических законов, что привело к выразительному нормативизму; 2) преобладающее влияние политики над экономией, что привело к утверждению т. н. теологических концептов.

В работе затем рассматривается пять проблем, тесно связанных с предшествующими сообщениями и имеющие существенное значение для концептуализации этой дисциплины, проблем, которые еще по мнению автора *не решены* или же решены *неполностью*. Это: 1) характер предмета и целей исследования политической экономии социализма (заблуждения между учением о рациональном распределении производственных сил и учением о характере отношений производства и распределения); 2) характер метода — заблуждение между *положительными и нормативными* методами исследований и частой идентификации самой теории с одной или группой методологических предпосылок; 3) проблема отношения генетического и телеогического принципа когда она транспонируется в теоретические категории рыночного и планового хозяйства и структуральной, или стоимостной (аксиологической) „закономерности“ системы; 4) проблема отношений тоталитета общественной практики к экономической практике и значение первой для концепта „оптимизации“ и „экономические критерии“ хозяйствования; 5) проблема отношений политической экономии социализма и как она развивалась из аспекта предпосылок марксистского толкования экономических феноменов и т. н. „чистой теории“, возникшей вместе с неоклассической и математической ориентацией в экономических исследованиях.

Во второй части данной работы рассматриваются все вопросы возникающие с распространением области исследования политической экономии

социализма и на самоуправленческую модель хозяйствования. Во-первых констатировано присутствие всех концептуальных проблем, рассмотренных в первой части и в развитии самоуправленческой модели хозяйствования. Во-вторых дана оценка „абстрактного нормативизма“ — самого характерного отличия, выраженного в концептуализации самоуправленческой модели хозяйствования при существовании и других ориентаций — позитивистской нормативно-дескриптивной, этатистической и большого количества формального перенятия из теоритического и концептуального арсенала реформированной модели современного капитализма (кейнсианизм) так как и реформисанной советской модели (линейного программирования).

В конце автор выражает уверенность, что дальнейшее развитие концептуализации политической экономии социализма, в частности в изучении самоуправленческой социалистической модели, в большой мере зависит от решения вышеупомянутых проблем, а в частности, когда речь идет о самоуправленческой модели, о решении: 1) аксиологических проблем (вопросы мотивировки и системы стоимости на различных уровнях хозяйствования), 2) генетическо-структурных проблем (отношения рынка и плана, характера и методов самоуправленческой плановой функции); 3) отношения между систематическими элементами и элементами развития (вернее системы и долгосрочной политики развития).

